

КЛАСИФІКАЦІЯ ПОТОЧНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ В ЗАКОНОДАВСТІ ТА БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ

У статті досліджено різні класифікації зобов'язань іноземних та вітчизняних вчених, вивчено групування зобов'язань в нормативно-правовому полі, а також подано загальну класифікацію поточних зобов'язань в законодавстві та бухгалтерському обліку.

In the article explored different classifications of liabilities of foreign and domestic scientists, studied the grouping of liabilities is in the normatively legal field, and also general classification of current liabilities is given in a legislation and accounting.

Фінансово-господарська діяльність підприємств зумовлює виникнення багатьох видів зобов'язань і великої кількості кредиторів. Це потребує окремого розгляду питання класифікації зобов'язань, як об'єкта бухгалтерського обліку.

Від того, наскільки правильно здійснено поділ та класифікацію об'єктів бухгалтерського обліку, а також від того, наскільки правильно обрано класифікаційні ознаки, залежать організація та ведення бухгалтерського обліку зобов'язань, а також правильне відображення їх у фінансовій звітності.

Питання класифікації та групування зобов'язань досліджували у своїх працях такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як Х. Андерсен, Ф.Ф. Бутинця, А. Велш Глен, С.Ф.Голов, М.І. Должанський, О.І.Коблянська, Д. Колдуелл, Б. Нідлз, М.С. Пушкар, В.Сопко, Н.В. Чабанова, Л.В. Чижевська, В.Г.Швець та інші.

Незважаючи на вагомий внесок учених у дослідження зобов'язань та їх класифікації, окремі аспекти цієї проблеми потребують подальшого вивчення. На сьогоднішній день не існує єдиної, загально визначеної, всеохоплюючої класифікації зобов'язань, розробленої з урахуванням максимальної кількості ознак, яка б задовольняла потреби користувачів фінансової звітності.

Метою статті є дослідження класифікації поточних зобов'язань в законодавстві та бухгалтерському обліку, що сприятиме отриманню зовнішніми та внутрішніми користувачами необхідної інформації для прийняття ефективних управлінських рішень. Для досягнення цієї мети поставлені такі завдання: вивчення різних класифікацій зобов'язань іноземних вчених, порівняння їх з вітчизняними науковцями; дослідження групування зобов'язань в нормативно-правовому полі; удосконалення класифікації заборгованості шляхом її доповнення та уточнення.

Класифікація (від лат. *clasis* – розряд, клас і *facio* – роблю) – 1) система супідрядних понять у якій-небудь галузі знань; 2) розподіл тих чи інших

---

* Науковий керівник **Швець В. Г.**, доктор економічних наук, професор
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

об'єктів за класами (відділами, розрядами) в залежності від їхніх загальних ознак [7, с. 258].

Розглянемо класифікацію зобов'язань на рівні законодавства та бухгалтерського обліку. Основними документами, які регулюють зобов'язання в Україні, є Господарський та Цивільний кодекси України.

У ст. 173 Господарського кодексу України господарським визнається зобов'язання, що виникає між суб'єктом господарювання та іншим учасником відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених кодексом, в силу якого один суб'єкт (зобов'язана сторона, у тому числі боржник) зобов'язаний вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо) або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управнена сторона, у тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку. [1, с.359]

Питання про господарські зобов'язання, у юридичній літературі вже давно є дискусійним. Використовуючи різні властивості господарських договорів і зобов'язань, вчені пропонують різні варіанти класифікації господарських зобов'язань.

Значну увагу класифікації господарських зобов'язань приділяє В. В. Лаптев. Виходячи із господарсько-правової концепції, він виділяє такі їх види: господарсько-оперативні – це такі, у форму яких втілюється виконання госпорганам господарсько-оперативних функцій, тобто безпосередньої господарської діяльності організацій; господарсько-управлінські – це такі, у форму яких втілюється виконання органами господарського керівництва планово-організаційних функцій; внутрішньогосподарські зобов'язання – це відносини, у форму яких втілюється виконання господарсько-оперативних і господарсько-управлінських функцій у межах одного суб'єкта господарювання. [10]

А. Г. Биков запропонував свою класифікацію щодо господарських договорів і зобов'язань, виокремивши при цьому три важливі групи договорів: ті, що опосередковують майнові відносини; ті, що опосередковують організаційні (планово-організаційні) відносини; ті, що опосередковують комплекс майнових і організаційних відносин. [4]

Відповідно до підстав, з яких виникають господарські зобов'язання, їх підрозділяють на **договірні і бездоговірні**. Договірні господарські зобов'язання – це такі зобов'язання, які виникають із договорів, а бездоговірні – такі, що виникають внаслідок заподіяння шкоди, безпідставного придбання або збереження майна. Такий поділ потрібний для розрізнення законодавчої регламентації цих зобов'язань.

По співвідношенню прав і обов'язків суб'єктів зобов'язань їх підрозділяють на **односторонні і взаємні**. В односторонніх зобов'язаннях одна сторона має тільки права, а друга – тільки обов'язки. У взаємних зобов'язаннях кожний із його учасників має як права, так і обов'язки.

Залежно від визначеності предмета виконання розрізняють **однооб'єктні і альтернативні** зобов'язання. Як правило, в однооб'єктних зобов'язаннях

предмет становить цілком визначені дії, а коли боржнику надається право вибору однієї із кількох дій, передбачених договором чи законом, то такі зобов'язання називають альтернативними.

За характером взаємозв'язку одного з одним розрізняють **головні і додаткові** господарські зобов'язання. Додаткові господарські зобов'язання залежать від головних. Як додаткові вони обслуговують головні зобов'язання найчастіше у вигляді гарантій, а тому автоматично припиняються з припиненням головних зобов'язань.

Залежно від сукупності прав і обов'язків, якими володіють суб'єкти господарських відносин, слід розмежовувати **прості і складні** зобов'язання. Якщо сторони зв'язані одним правом і одним обов'язком, господарські зобов'язання слід розглядати як прості, якщо ж таких прав і обов'язків більше, ці зобов'язання розглядаються як складні.

Отже, в господарських відносинах виникають такі зобов'язання: по передачі майна у власність, на праві господарського відання чи оперативного управління; з оплати майна (купівля-продаж, поставка, контракція); з передачі майна в користування за плату (оренда); з виконання робіт (підряд на капітальне будівництво); з надання послуг (комісія, експедиція, схов); з перевезення; пов'язані з розрахунками і кредитуванням (банківське кредитування, договори банківського рахунку, розрахункові відносини); із страхування; із сумісної діяльності; охоронні (зобов'язання, які виникають із заподіяння шкоди, безпідставного придбання або збереження майна).

Як самостійний вид господарських зобов'язань Господарським кодексом (ГК) України виокремлено: **організаційно-господарські зобов'язання**, що виникають у процесі управління господарською діяльністю між суб'єктами господарювання та суб'єктом організаційно-господарських повноважень (ст. 176 ГК України); **соціально-комунальні зобов'язання** суб'єктів господарювання по створенню суб'єктами господарювання спеціальних робочих місць для осіб з обмеженою працездатністю та організацією їх професійної підготовки (ст. 177 ГК України); **публічні зобов'язання** суб'єктів господарювання, які відповідно до закону та своїх установчих документів зобов'язані здійснювати виконання робіт, надання послуг або продаж товарів кожному, хто до них звертається на законних підставах.

Також слід виокремити **зобов'язання з участю третіх осіб**. Треті особи пов'язані лише з одним із основних суб'єктів – з кредитором або з боржником і таким чином є самостійними суб'єктами цих відносин.

Розглянемо законодавче регулювання зобов'язань та їх класифікацію у зарубіжних країнах. Так, згідно з Німецьким Цивільним кодексом (НЦК) зобов'язання — це правовідношення, в якому кредитор має право вимагати від боржника виконання дій, які реалізують обов'язок, або утримання від виконання певної дії. Найбільш загальним є поділ зобов'язань за підставами виникнення: із угод (договірні); переддоговірні (виникають внаслідок взаємодії договірного відношення з соціальним контактом) і квазидоговірні (з відносин, схожих із договірними); із закону (виникають із ведення справ без доручення,

безпідставного збагачення, незаконних дій, утримання, спадкування тощо).[8, с.334]

У Франції Цивільний Кодекс (ФЦК) не дає легального тлумачення поняття «зобов'язання», а доктрина, виходячи з поняття договору, визначає його як правовий зв'язок, у якому одна особа зобов'язується стосовно іншої до певного надання, вчинення дії чи утримання від певних дій. Надається такий поділ зобов'язань: а) договірні і не договірні.

У праві Англії та США не існує системного підходу до класифікації зобов'язань, оскільки немає законодавства, яке б визначало загальні принципи й систему підстав виникнення зобов'язань. Наводиться класифікація зобов'язань, яка має суто науковий характер і передбачає такі підстави їх виникнення: договір; делікт; квазідоговір (дії однієї особи, що вчиняються з її власної волі від імені іншої, з яких виникають обов'язки перед третіми особами); інші підстави. [3]

Різні погляди щодо класифікації зобов'язань мають вітчизняні та зарубіжні вчені-економісти, тому потребує детального дослідження. Так, М.С. Пушкар зобов'язання поділяє на довготермінові та поточні. Н.В. Чебанова і Ю.А. Василенко зобов'язання класифікують на довготермінові, поточні, забезпечення, непередбачені. [13] С.Ф. Голов, окрім цього, поділяє зобов'язання залежно від порядку визначення їхньої суми на реальні та потенційні. Реальні зобов'язання (довготермінові, поточні) виникають на основі договору, контракту, одержаного рахунку. Сума платежу за потенційними зобов'язаннями залежить від подальших подій і визнається за умови, що вона може бути виміряна з певною достовірністю та існує ймовірність зменшення економічних вигод у майбутньому внаслідок їхнього погашення. Потенційні зобов'язання поділяються на забезпечення та непередбачені зобов'язання. [5, с.321] Такий поділ зобов'язань є важливим, оскільки підприємство зможе визначити реальну суму своїх зобов'язань та встановити ті, які є лише потенційними. (Табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація зобов'язань за Головом С.Ф.

Зобов'язання			
Реальні		Потенційні	
Довготермінові	Поточні	Забезпечення	Непередбачені зобов'язання

Згідно з П(С)БО 11 “Зобов'язання передбачено такі види зобов'язань: довготермінові; поточні; забезпечення; непередбачені зобов'язання; доходи майбутніх періодів. [2]

Т.А. Бутинець, Л.В. Чижевська, С.Л. Береза зобов'язання поділяють на: монетарні й немонетарні; поточні і майбутні; довготермінові та поточні; фактичні, оціночні й умовні. [6, с.50]

Така класифікація зобов'язань дасть змогу глибше зрозуміти їхню суть, а також допоможе бухгалтерам і керівникам отримувати різнобічну інформацію про заборгованість з метою ефективного ведення фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання.

У зарубіжній науковій літературі поточні зобов'язання за ступенем ймовірності поділяють на фактичні, оціночні та умовні. Зокрема, Б. Нідлз, Х. Андерсон, Д. Колдуелл дають таку характеристику цим видам зобов'язань (Рис.1.): 1) Фактичні (*definitely determinable liabilities*) - виникають з договору, контракту або на основі законодавства. Вони можуть бути підраховані точно. Фактичні зобов'язання включають в себе заборгованість по рахунках, векселях, дивідендах до оплати, податку з продаж, нарахованій заробітній платі тощо. 2) Оціночні (*estimated liabilities*) - це зобов'язання, точна сума яких не може бути визначена до настання певної дати. Прикладами таких зобов'язань є податки на прибуток, виплати по гарантійних зобов'язаннях та оплата відпусток. 3) Умовні (*contingent liability*) - неіснуючі зобов'язання. Тим не менше вони є потенційними зобов'язаннями, оскільки залежать від майбутньої події, що виникає від минулої угоди. Умовні зобов'язання класифікують на припустимі, ймовірні, можливі. [11, с.179]

Броунлі та І.Річард наводять свою класифікацію зобов'язань (Рис. 1).

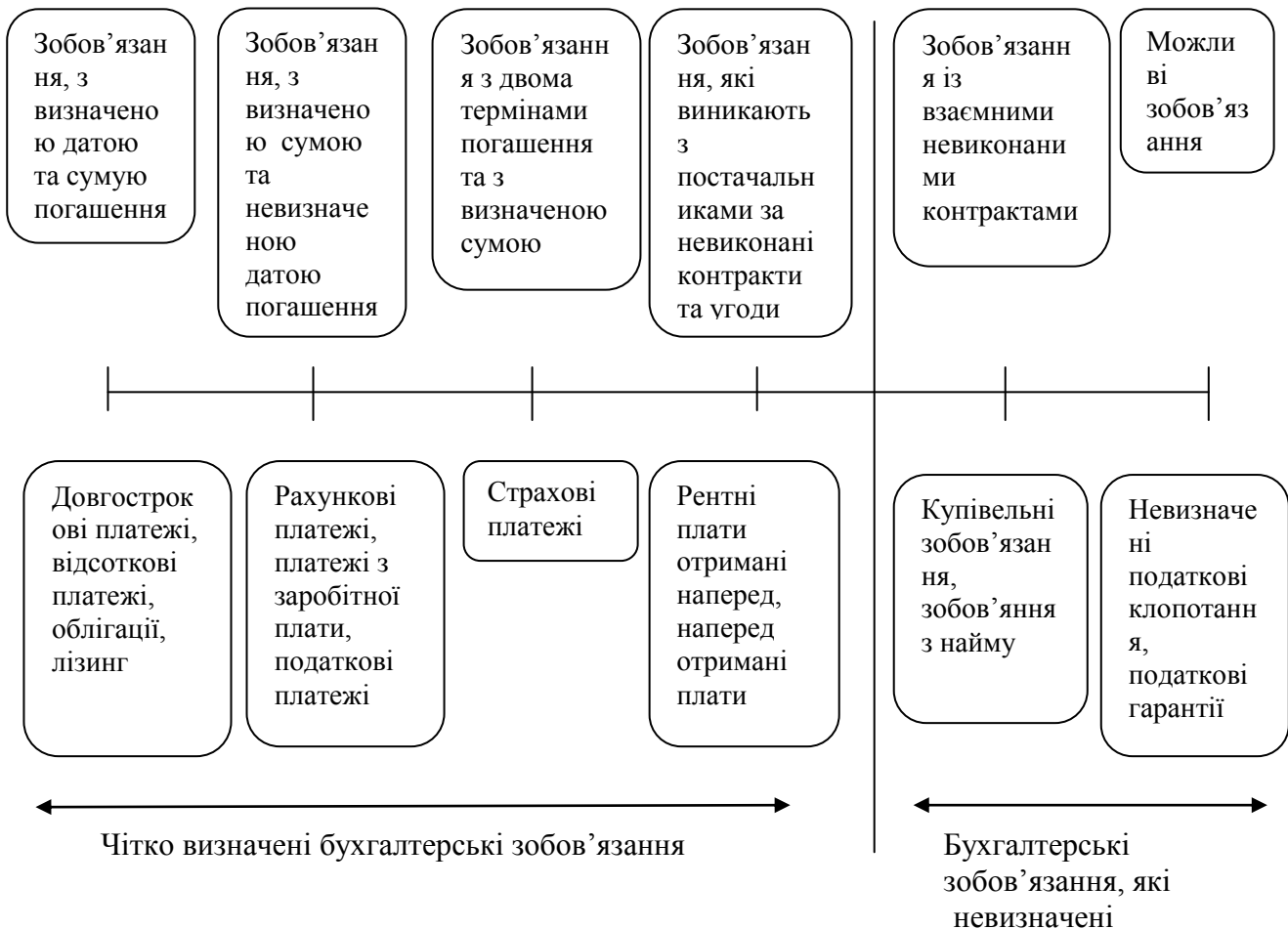

Рис.1. Класифікація зобов'язань в бухгалтерському обліку за Броунлі та І.Річардом

Вони класифікують поточні зобов'язання на: непередбачувані операційні зобов'язання; короткотермінові зовнішні фінансові зобов'язання; передоплати покупців (клієнтів); поточні зобов'язання як результат обчисливих дій; поточні зобов'язання перед зовнішніми суб'єктами господарювання. [14, с.496]

Отже, що поділ зобов'язань на фактичні (реальні, детерміновані), оціночні та умовні (потенційні, можливі) доцільно застосовувати не тільки до поточних зобов'язань, як це наведено у зарубіжній літературі, а до всіх видів зобов'язань, як це пропонують вітчизняні вчені.

Для забезпечення надання єдиної загальної класифікації зобов'язань як у науковій бухгалтерській літературі, так і у нормативно-правовій, пропонуємо такий поділ поточних зобов'язань за відповідними критеріями (Таблиця 2):

Таблиця 2

Класифікація поточних зобов'язань

Критерій класифікації	Вид зобов'язання
1) Умова виникнення	Вид зобов'язання
2) Співвідношення прав і обов'язків суб'єктів	- Односторонні - Взаємні
3) Визначеність предмета виконання зобов'язання	- Однооб'єктні - Альтернативні
4) Характер взаємозв'язку	- Головні - Додаткові
5) Складність погашення	- Прості - Складні
6) Час виникнення	- Теперішні - Майбутні
7) Спосіб погашення	- Монетарні - Немонетарні
8) Можливість оцінки	- Фактичні - Оціночні - Умовні
9) Строк погашення	- Обмежені у часі - Безстрокові
10) Вартість	- Відсоткові - Безвідсоткові
11) Об'єкт зобов'язання	Зобов'язання: - перед банками; - за вексями; - з постачальниками і підрядниками; - за податками; - з страхування; - перед працівниками; - з учасниками; інші
12) Форма залучення	- Грошові - Товарні
13) Вид діяльності	- Операційні - Фінансові - Зобов'язання, які виникли внаслідок іншого виду діяльності

Фінансово-господарська діяльність підприємств зумовлює виникнення багатьох видів зобов'язань і великої кількості кредиторів. Це потребує подальшого дослідження питання класифікації зобов'язань, а також удосконалення її шляхом доповнення та уточнення.

Результати проведеного нами дослідження аналізу різних класифікацій поточних зобов'язань іноземними та вітчизняними вченими, а також вивчення зобов'язань в законодавстві свідчать про необхідність її систематизації та узагальнення. Це дасть змогу отриманню зовнішніми та внутрішніми користувачами необхідної інформації для прийняття ефективних управлінських рішень.

Одночасно потрібно розширювати критерії класифікації поточних зобов'язань, що дозволить краще визначити та дослідити самі поняття.

Література

1. Господарський Кодекс України від 16.01.2003 р. №436-IV, зі змінами та доповненнями.
2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.01.2000 р. №20, зі змінами та доповненнями.
3. Бернхем В. Вступ до права та правової системи США. – К.: Україна, 1999
4. Быков А. Г. Система хозяйственных договоров // Вестник МГУ. - 1974.
5. Бухгалтерський облік та фінансова звітність в Україні: Навчально-практичний посібник / За ред. С.Ф. Голова. – Дніпропетровськ, ТОВ «Баланс-Клуб», 2000. – 768 с.
6. Бухгалтерський облік. Навчальний посібник / Т.А. Бутинець, Л.В. Чижевська, С.Л. Береза; За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ЖІТІ, 2000. – 672 с.
7. Генеза ринкової економіки (політекономія, мікроекономіка, макроекономіка, економічний аналіз, економіка підприємства, менеджмент, маркетинг, фінанси, банки, інвестиції, біржова діяльність): Терміни, поняття, персоналії / Укладачі: В.С. Іфтемичук, В.А. Григор'єв, М.І. Маниліч, Г.Д. Шутак. За наук. ред. Г.І. Башнянина і В.С. Іфтемичука. – К.: «Магнолія плюс», 2004. – 688 с.
8. Жалинский А., Рерихт А. Введение в немецкое право. - М.: Спарк, 2001. - 744 с.
9. Коблянська О.І. Фінансовий облік: Навч. посіб. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2007 – 471 с.
10. Лаптев В. В. Хозяйственное право. - М.: Юрид. лит., 1983. - С. 149.
11. Нидлз Б., Андерсон Х., Колдуэлл Д.: Принципы бухгалтерского учета / Пер. с англ. Соколова Я.В. – 2-е изд. – М.: Финансы и статистика, 1994. – 496 с.
12. Пушкар М.С. Фінансовий облік: Підручник / М.С. Пушкар. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 628 с.
13. Чебанова Н.В. Бухгалтерський фінансовий облік: посібник / Н.В. Чебанова, Ю.А. Василенко. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2002. – 672 с.

14. 'Fundamental concepts in liability valuation and reporting' In Brownlee and Richard E.(eds.), *Corporate Financial Reporting: Text and Cases*. Boston: Irwin / McGraw-Hill, 1998.